

Әлихан Бөкейханның педагогика ғылымының қалыптасуы мен дамуына қосқан үлесі бәрімізге аян. Тарих атты үлкен керуен бойындағы ұрпақтар жалғастығын қаншалықты топ басып айтқан десеңші. Шыңдыққа жүгінер болсақ, адам баласының басынан өткен әрбір тарихи кезең, әр ұрпақ өзінің алдындағы белес пен буынның өнегелі үлгісін өзінен кейінгіге асырып, ертеңге бағыттап отыратын қастерлі көпір болып есептеледі. Бір ғана Әлихан ағамыздың тұлғасына назар аударайықшы. Ұлы ұстаз Әлиханның әдеби, педагогикалық мұрасы- халқымыздың өткені мен бүгінгі, көнесі мен жаңасын сабақтастырып жатқан алтын арқау, қазақ тарихының түнсіз терең қазыналарының бірі. Сондықтан біз Әлихан әлеміне көз жүгіртіп, сол қасиеттерді тани түскендей боламыз. Әлихан таланты одан тәлім-тәрбие алушы шәкірттер, ақынның жолын жалғастырушылар тозбай, қайта дәуір жаңғыртып отыратындығы содан. Осындай тұлғаларымыздың ізін жалғастырушыларымыздың бірігейі- Әлімхан Ермеков. Осындай тұлғаларымыздың тек қазақ елінен шыққанына басымды иемін. Өз халқы, өз отаны үшін талай қиындықты басынан өткерген алаш зиялыларының елеулі еңбектерін атап айтпасақ болмайды.

Әлімхан Ермековтың ағартушылық қызметі. Қоғамымызда, күнделікті өмір-тұрмыста кең өріс алған демократия тағылымдары мәдени-рухани салаларда да жемісін, нәтижесін бергені белгілі. Көптеген қоғам зиялыларының қастерлі де қасиетті есімдері мен құнды шығармашылық мұралары халқына қайта оралып, екінші тынысы- рухани сапарларынан бастады. Сондай зиялы қауымның қатарында тұңғыш математик, профессор- Әлімхан Ермеков болды. Сол кездегі заманның саяси өзгерісінің әсерінен мемлекеттік істерге араласқан зиялы қауым оқу-ағарту жұмысына да белсене ат салысты. Өйткені ағартушылық ісі сол кездегі қазақтың саяси тынысы мен әлеуметтік тіршілігіндегі ең қажет, ең игілікті істердің бірі болатын. Әлімхан Ермеков та осындай саяси мәні зор істерден қалыс қалған емес.

Әлімхан Ермековтың айқын мақсаттарының бірі оқу, білім, бір қиырдан бір қиырға жетектеп, білсем, көрсем, түсінсем, ұқсам деген құштарлығын арттырып тереңіне тартып, еліктіре түсті, қызықтыра берді. Жалпы Әлімхан ағамыз қазақ математика саласына өзінің елеулі үлесін қосқан. Өзінің өмірінің соңына дейін талмай жастарға білім беру ісімен айналысады.

Әлімхан Ермеков туралы зерттеулер аз екені белгілі. Оның өмірі мен қызметі мақалаларда өз көрінісін тапты. Оның математикалық еңбектеріне толық тоқталуды өзіме мақсат етпедім, бірақ елімізге қосқан елеулі еңбектерін атап айтуды жөн көрдім. Қорытындылай келе, жалпы алаш зиялыларының қайсысын алып қарасақ та, өз отандары үшін жасаған құнды үлестері, мәнін ешқашан жоймайтыны бәрімізге белгілі.

Тәуелсіз Қазақстандағы жаһандану үдерісі әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар алдына түбегейлі реформалау істерін қойып отыр. Әлемдік өркениетке ену жағдайында түбірлі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістердің негізінде ұлттық мәдениет пен руханиятты жаңғыртудың мүмкіндіктерін толық жүзеге асыру қажеттілігі туындап, педагогика ғылымын әрбір халықтың ұлттық ерекшелігіне сай жетілдіру мәселесін қарастыру көзделуде.

Тарих санасына алашорда- халық Кеңесі үкіметін алып келген жалпы ұлттық күрестің басында ұлттық интеллигенция тұрды. Олардың ортақ түсінігі бойынша отарлық езгі мен феодалдық мешеулік жағдайында аяқ асты болған ұлттық мүддені қорғап, қазақ елін өркениетті елдер қатарына алып шыға алатын бір ғана жол- ұлттық мемлекеттік құрылымның болуы.

Тәуелсіз елімізде оқушы- жастарды бүгінгі күн талабына сай ұлттық тәлім-тәрбие беруде халқымыздың бай мәдени мұраларын, педагогикалық ой-пікірлерін, жинақталған ұлттық құндылықтарды зерттеп, жүйелеп, оқу орындарының оқу-тәрбие үдерісінде пайдаланудың маңызы зор. Осы бағытта қазіргі бәсекеге қабілетті жасөспірімдерді тәрбиелеу, ұлт тұрмыс-тіршілігін өркендетуші сапалы да сауатты, ұлтжанды, мәдени-ғылыми ой-өрістері кең ұрпақ өсіру-қоғам алдында тұрған басты міндет. Әрбір қоғам өзінің даму барысындағы зиялы қайраткерлердің педагогикалық ақыл-ойын, тәрбиелік тәжірибесін зерделеп, заман талаптарына сай жетілдіріп пайдаланып отырған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Б.С.Байменова « XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ зиялыларының педагогикалық ой-пікірлері». - Алматы, 2017.
2. Кәкішұлы Т. Матасқан тағдырлар//Парасат. 2000.
3. А.Байтұрсынов «5 томдық шығармалар жинағы Тіл құралы». - Алматы, 2005.
4. М.Дулатов «Шығармалары». – Алматы, 1991.

АЛАШ МИЛИЦИЯСЫНЫҢ ҚҰРЫЛУЫ

Махамбеткалиева Н.Ж.
Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Қоскеева Ә.М.
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ
Koskeeva@mail.ru
Астана қ.

Алаш қозғалысы ХХ ғасырдың басында империялистік жүйенің шырқау шегіне жеткен кезеңімен тұспа - тұс келді. Бұл кезде, Ресей патшалығының отарлық саясатына қарсы наразылықтар, ескі феодалдық жүйе мен қазақ халқына жасалған көптеген қиянаттар қазақ халқының күрес жолына жаңа серпіліс берді. Оның алдыңғы ХVІІІ-ХІХ ғасырларда қазақ халқының күрес жолы Сырым Датұлы, Махамбет пен Исатай көтерілісі, Кенесары Қасымұлы және т.б. бастаған ұлт-азаттық көтерілістері түрінде болса, енді ХХ ғасырда қазақ халқының наразылығы қазақ зиялыларының қозғалысына ерекшеленеді. Олардың топ басында көрнекті қоғам қайраткерлері Әлихан Бөкейхан, Міржақып Дулатұлы, Ахмет Байтұрсынұлы және т.б. тұрды. Әлихан Бөкейханның Абылай заманынан қалған «білекке сенген заманда, ешкімге есе бермедік, білімге сенген заманда, қапыда қалып жүрмелік» деген өсиет сөзін білмеуі мүмкін емес еді. Сол үшін енді олар өз наразылықтарын ашық көтеріліс түрінде емес, петициялар, мемлекеттік думаға қабылдану, газет шығару арқылы көрсете бастады. Алаш қайраткерлерінің ең маңызды әрекеті - халықтың қамы үшін демократияға негізделген мемлекет құруға, яғни автономия құруға әрекеттенумен сипатталады. Сол үшін Алаш қайраткерлері бірінші кезекте Ақпан төңкерісінен кейін, яғни 1917 жылы шілденің 21-інен 26-сына дейін Орынбор қаласында өткен жалпықазақ съезінде «қазақтар үшін» саяси партия құру туралы мәселені талқылады. Сол үшін 10 бөлімнен тұратын «Алаш партиясы бағдарламасы жобасын» жасады. Бағдарламаның «Мемлекет қалпы» атты бірінші тарауы қазіргі заң ғылымы тілімен айтқанда «Мемлекеттік құрылым» мағынасын білдіреді. Онда: «Россия демократическая федеративная республика болады» - деп, болашақ қазақ мемлекетінің Ресей құрамында болып, федеративтік құрылыс санатында тең құқықтық дәрежедегі қатынастарға ие болуы мүддесі көрсетіледі. Байқап қарасак, «Алаш» партиясының бағдарламасында, дәл қазіргі ТМД елдеріндегідей сияқты, экономикалық мүдде де «ынтымағы бір», ал ішкі - сыртқы саясатта тең құқықтық дәрежелі дербес мемлекеттер болу талабы айқын көзделген. Бірақ, сол дербестікке қол жеткізу үшін, оны ұстап тұру үшін, әскер қажет екені белгілі [1].

Әлихан Бөкейхан: «Қазақтың - Қазақстаннан басқа отаны жоқ. Сондықтан да қазақ үкіметінің мүшелері қазақ ішінде қалуы тиіс. Егер де, біз теңдікке қол жеткізгіміз келсе, онда қазірден бастап соған ойласақ болмайды. Бүгін не ексек, ертең соны орамыз», - дегенінің өзі қазақтың бостандығы жолындағы қадам десек болады [2, 57 б].

Алаш әскерін құру идеясы 1917 жылғы І-ші жалпықазақ съезінде көтерілген, бірақ ондағы «... анархия болу қаупі бар, сол себепті осы күні әскер орнына халық милициясы құрылсын» - делінген [4]. Бірақ, осы кезде Алашорда үкімет ретінде емес, партия ретінде қызмет атқарғанын белгілі. Автономия жариялаған күннің өзінде де тәуелсіз мемлекет болмағандықтан өз әскерін құра алмайтын еді. Осы мәселені шешу үшін, Алаш қайраткерлері милиция құруға мүдделі болды [9].

Халел Ғаббасов: «мемлекет қазір басынан үлкен күйзелістерді кешіріп отыр: жаппай құлдырау мен анархия өріс алып, кісі өлімі көбейді. Бұл анархияның зардабы қазақ облыстарына тарау қаупі төнді. Қалыптасқан төтенше жағдайға - арпалысқан анархияға қазақ халқы енжар қарай алмайды. Бұл анархия қазақ облыстарында бұрқ ете қалса, ешқандай қорғанышы жоқ қазақ халқының мүлдем құрып кетуі мүмкін. Сондықтан да аласұрып, төңіп келе жатқан анархиядан ел-жұрты аман сақтау үшін, халық жасағын құру керек», - деп ұсыныс жасады» [7].

Милиция құрудың маңызын Қазақ газетінің №259 санында: «Милициямызды жасамай, жайылып, шашылып отыра берсек, жаз болысымен жер тақырыпты талай шатақ шығатыны шексіз. Сонда мұжықты қазақ ақылмен тоқтата алмас, ебімен тоқтатар. Сол ебін милиция болар. Қазақ милициясы бар деген соң, қазақты басынып, басып көктеп іс қылудан, кімде болса, тартынар» [1, 72 б]. Өйткені, Кеңес Нұрпейісовтің көрсеткеніндей Ақпан төңкерісі қарсаңында қазақтың 40 миллион десятина, яғни жеріміздің 23 пайызы орыс қоныстанушыларға берілгені белгілі. Ақпан төңкерісінен кейін де Уақытша үкімет Ресейдегі шаруалардың жер мәселесін шеше алмағаны белгілі. Бұл ұлт зиялыларының жеріміздің тұтастығын сақтауға байланысты қызметі. Осыдан-ақ қазақ милициясын құруға деген талпыныс неден туындағанын байқауға болады.

Алаш қайраткерлерінің ІІ жалпықазақ съезінде айтқан бағдарламасындағы VI бөлімі қорғаныс мәселесіне арналған. Қорғаныс бөлімінде: «Тұрақты әскер халық милициясымен алмастырылуға тиіс. Әскери өнерді үйрету жергілікті жерлерде жүргізілуіне тиіс. Қырғыздар әскери қызметті атты милиция қатарында атқаруға міндетті».

1918 жылдың 8 маусымында Ә. Бөкейханның басшылығымен өткен Кеңес қаулысында көрсетілгендей, «біріншіден, милиция керек; екіншіден, милиция атты болады; үшіншіден, милицияға жігіт беру міндетті емес, ұлт үшін тілеген жастардан жан бола алады; төртіншіден, милицияға керекті сайман-саймандар салығынан алынсын, байдан байша, кедейден кедейше; бесіншіден, қанша ат, қанша ақша жинау еркі Облыстық Комитетке берілетін болды».

1918 ж 11 июндегі Алашорда қаулысында: «Алашорданың қасында үш кісіден тұратын әскери кеңес құрылсын. Ол кеңестің қызметі соғыс министрлігіндей болады. Алашорданың облыстық, уездік әскери кеңестері ашылсын. Әскери кеңес көпшілікпен соғысу үшін жігіт шақырсын». Соғыс министрлігі дегеніміз қазіргі Қазақстандағы қорғаныс министрлігі іспеттес. Олардың жер-жерлерде бөлімдерін ашуды, сол арқылы әскер жасақтауды көздеді.

Екінші жалпықазақ съезінің қаулысына сай Алаш Орданың облыстық және уездік кеңесі құрылды, ол аз мөлшерде 3 адамнан, ең көбі 5 адамнан тұрды. Олардың бірі милиция құрумен, екіншісі ақша жинаумен айналысты. Әр болыстан ерікті түрде атты милицияға 30 адам алынды. Әрбір болыс милицияны атпен

қамтамасыз етуге міндетті болды. Милицияға адам жинау 3 аптада аяқталуы тиіс еді. 189 Милиция құру үшін арнайы салық жинаумен айналысатын бөлімінің болуы әскердің өміршеңдігі үшін қажет болды, әр болыстың әскерді атпен қамтамасыз етуі әскерге мұқтаждық тумауына мүмкіндік берді.

Қазақ жерінде бұрын-соңды ұлттық милиция болмағаны белгілі. Бастысы – Алаш қайраткерлерінің милицияны құру, оны үйрету мәселесін қалай шешпек болғандығында. Олар қазақ әскерін дайындау үшін қазақтарға жүгінгенінің мына құжат дәлелдейді: «Біздің милициямыз атты болмақ. Атты милиция атты казактарша атпен шауып ұрысу ғылымын үйрену керек, яғни атты казактарша үйрену керек». Патша үкіметі Орал, Сібір, Жетісу, Орынбор казактарын қазақ жеріндегі отарлау аппараты ретінде пайдаланғаны белгілі. «Атты казактарға үйретуге һәм 20-25 кісіге бір адам керек болады екен. Оны инструктор деп атайды. Біз расход жағын жеңілдету оймен 50 кісіге бір инструктор, 100 кісіге бір офицер алу керек деп есептедік. Сонда Алашордасына қараған казактан жиылатын 13500 милицияны үйретуге 135 офицер, 270 инструктор керек. Бұл офицерлер мен инструкторларды атты казактардан басқа алатын жеріміз жоқ». Осыдан-ақ біз зиялыларымыздың отарлау үшін құрылған казачествоны қазақ милициясын өзіне қалай тиімді пайдаланғанын көруге болады. Бірақ Тасбулатовтың «Қазақстанның әскери тарихы» кітабында Алаш Орда әскері 20000 адамды құрады деп көрсетілген. Соны ұстап тұру үшін әр ауладан 100 рубль қаржы салығы салынды [3, 60 б]. Осы кезде Орал, Торғай, Ақмола, Семей, Жетісу облыстарында көптеген қазақ қоныстары болды.

Сонымен қатар, Алаш қайраткерлері милиция дайындайтын мамандарды, офицерлерді дайындау үшін, қазақ жігіттерін Орынбордағы «Юнкер мектебіне» оқуға жіберіп, кейін солар арқылы қазақ милициясын үйрететін мамандар дайындап шығаруға тырысты. Қазақ газетінің №257 санында: «Милициямызды үйретуге өзімізде жоқ болған атты казак офицерлерін алайық деп отырмыз. Сол офицерлер өзімізден болу үшін жоғарыда айтылған офицер болып шығатын Орынбордағы юнкерский школаға жастарымызды оқыту керек. Жайшылықта 4 кісі оқып, офицер болып шықса, соғыс уақытында 4 ай оқып шығатын болған. Бір алғанда 24 кісі алады. Олар 4 ай оқып шыққан соң тағы 24 алады. Сөйтіп, 1 жылда 72 кісіні оқытып, офицер етіп шығарып алуға болады. Бұл автономия жолына аяқ басуымыздың алғышарты».

Алаш қайраткерлері милиция құру үшін Юнкер мектебіне қазақ жігіттерін жинамақ болды. Алғашқы 24 адам 1918 жылы 1 ақпаннан бастап оқуын бастамақ еді. Сол үшін аз дегенде 30 мың сом қаржы қажет болды.

Жоғарыдан көріп отырғанымыздай егер 1 жылда 72 қазақ офицерін дайындап шықса, сол 72 қазақ офицері олар жылда 4 айдан оқытқан күннің өзінде казактың 21 мың адамын әскери маман етіп шығарар еді. Милицияға адам алу ісі екі түрлі. Милицияға ерікті түрде, денсаулығы жарамды адам келсе тиісті ақы беріп, волостнойдан управалар жалдап алады. Егер де жалдануға кісі шықпаса, онда ауылға қараған елдің ішіндегі жасы 20 мен 35 арасындағы жігіттер әскерге шақырылады [1, 82 б].

Ж. Досмұхамедұлы қазақ әскери топтарының ішінде адалдыққа көп мән берді, сол үшін нұсқауда: әскерге жұмылдыру кезінде жігіттердің адал ниетте екенін лауазымды адамдар мен беделді ақсақалдар арқылы анықтау керек, жұмысты бұзуға сотта қылмысы дәлелденген және тергеудегі жігіттер алынбайды [6, 167 б].

Бірақ Алаш қайраткерлері өз территориясын қорғап тұруға бұл әрекеттердің жеткіліксіз екенін түсінді, өйткені оларға жеткілікті әскер және қару-жарақ болмады. Азамат соғысы жылдарында Антанта елдерінің қолдауына сүйенген үкіметтер құрылғаны белгілі. Солардың қатарында Омбыдағы Уақытша Сібір үкіметі, 1918 жылы маусымда Самарада құрылған Құрылтай жиналысы мүшелерінің Комитеті (Комуч) және 1918 жылы қыркүйекте құрылған Уфа директориясы («Уақытша Бүкілресейлік үкімет»). Жоғарыдағы үкіметтер Антантаның жәрдемімен құрылса, Алашорда үкіметі өз күшімен құрылды және жоғары күшке ие болмағандықтан, тәуелсіздікті сақтап тұру үшін солармен бірігуге тура келді.

Алаш Орданың уақытша сібір үкіметімен әріптестік жөніндегі хаттамасына сай қазақ әскерінің міндеттеріне:

Қазақ әскері Сібір автономиялық әскерімен бірге Сібірдің және Алаш территориясын қорғайды немесе Сібір және Алаш автономиясының қатысуымен құрылған бүкілресейлік билікті қорғауға міндетті.

Ұлттық Қазақ армиясы территориялық жүйеде құрылады.

Қазақ армиясы біріккен федералды әскер құрылғанға дейін, Сібір әскерінің жоспары бойынша құрылады, басқарылады және оқытылу мен қамтамасыз ету мәселелері де қаралады, бірақ, қазақ халқының өмір сүру ерекшеліктері Алаш Орданың Уақытша Сібір үкіметінің әскери министрімен келісімі арқылы реттеледі.

Сібір үкіметі Алаш Орданың қолдауымен Қазақ әскерін қару-жарақпен, әскери инструкторлармен және басқа да қажеттіліктермен қамтамасыз етеді.

Қазақ әскері құрылуының алғышарттары:

Басқару қызметінде әскери шені, жасы, ұлты есепке алынбайды, тек біліміне, қабілетіне және тәжірибесіне қарай алынады;

Әскерде қандай да бір комитеттердің болуына жол берілмейді;

Қатаң тәртіп, басшының еркіне толық бағынады;

Қазақ әскерінің жоғары басшысы және жеке қырғыз әскери бөлімдерінің командирлері Сібір әскері және Алаш Орданың үкіметінің келісімі негізінде тағайындалады [1, 218-219 б].

Бірақ, Сібір үкіметінің «Алашорда милициясын Ішкі істер министрлігінің қарамағына алу туралы» шығарған шешімін қабылдамай тастайды, ал Р. Мәрсеков Сібір үкіметінің бұл бассыздығын уақытша өкіметтің жоғары басшыларына хабарлайды және Сібір үкіметіне мұндай шешімді қабылдамаған жағдайда оларға

бағынудан бас тартатындығын мәлімдейді. Соның нәтижесінде, Сібір үкіметінің «Қалалық және земство басқаруындағы милицияны ішкі істер министрлігінің қарамағына алу» турасында жарлық шығады.

Ташкент темір жолы маңындағы әскери жағдай, яғни, «Оранбор кептелісі» Алаш Орда үкіметінің Ә.Бөкейхан бастаған үлкен тобын Семейге шегінуге мәжбүр етіп, ал қалғандары оңтүстікке, Орал облысына жылжыды. Кейін Алаш Орданың осы бөлігі Батыс Алаш Орда деп аталды. Батыс бөлімінің билік басында Жаханша және Халел Досмұхамедовтер тұрды.

Батыс Алаш Орда елшілігі Москваға Қазақ өлкесінің автономиясын мойындау талабымен барды. Елшілік келісімге келе алмай, Оралға оралды. Осыдан кейін, алашордашылар Жанбейітте жиналып, өзінің үкіметін құрды және Орал облысының қазақтарынан әскер жасақтады. Алаш Орда Орал үкіметімен келісімге келді. Келісім бойынша: бірінші, Алаш Орда үкіметі кеңес әскері - казак әскерін өз территориясынан қуса, оларға қазақ жерінде бас сауғалауға мүмкіндік береді; екіншіден, қазақ әскерлері казактардың әскеріне майданына араласпайды, тек өз территориясын ғана қорғайды; үшіншіден, казактар даланың ішкі өміріне араласпайды және Алаш Орда үкіметіне әскери қару-жарақпен қамтамасыз етеді [3, 61 б].

1918 ж. Чехословактар Самараны алды, содан Алаш Орда үкіметі Самараға делегация жіберді, олар Құрылтай жиналысының Қазақ өлкесінің автономиясын ресми мойындауына қол жеткізді және 1000 адамға қару-жарақ пен сайман алды, екі миллион рубль ақша алып, оның жарты миллионын Шығыс Алаш Орда және жарты миллионын Батыс Алаш Орда алды. Осы қаражатқа кавалериялық әскери топтар жасақталды.

1918 жылдың басында Қызыл әскерден ығысқан казактар Орал қазақтарынан көмек сұрады. Алаш Орда үкіметі жігіттердің тек өз жерін қорғау үшін жасақталғанын айтып, сол себепті казак майданына қатысудан бас тартты [3, 61 б].

Осыдан кейін үкіметке Жанбейіт гарнизонының жігіттері көмекке келді және казактардың талаптарына қарсылық білдірді, осыдан кейін казактар қазақтарға қысым көрсетуді доғарды. Алаш Орда үкіметі жасақтаған кавалерия үш ұңғылы кавалериялық винтовкалармен және қылышпен қаруланды, ал атты-пулеметті команданың басқарушы бөлімі револьвер және қылышпен қаруланды.

1918 жылы мамырда Чехословак корпусының бүлігі басталды. Антанта империалистерінің қолдауымен бұл бүлік ең алдымен Солтүстік-Шығыс Қазақстанда басталды. Контрреволюцияға Антанта империалистері көмек көрсетті. Мысалы, АҚШ Колчак армиясына түрлі қару-жарақ, Англия 200 мыңдай әскерге қару-жарақ және киім берді. 1918 жылдың аяғына қарай Колчактың басқаруындағы Анненков дивизиясы Жетісу жеріне басып кірді [5].

1918 жылы 31 мамырда чехтар Петропавл, Қостанай, сосын Түркістанды басып алды. Осылай қазақ жерінің бір бөлігі ақгвардияшылар мен чехтардың қолында болды. Үржар жерінде, Семей облысында қанды соғыстар болды. Үржарда ақгвардияшыларға қарсы күресті Отыншы Әлжанов жүргізді. Осы қақтығыстың нәтижесінде ұлтының отансүйгіш перзенті Отыншы Әлжанов қаза тапты. Міржақып Дулатов: «Ол өз халқын қиындықта тастамаймын деген сөзінде тұрды» [10, 131 б].

Батыс Алаш Орданың басшысы ретінде Ж. Досмұхамедов Қызыл әскермен қақтығысқа бармады, казактар мен ақгвардияшыларға қандай да көмек беруден бас тартты, оның мақсаты ұлттық армияны сақтап қалу болды.

Батыс Алаш Орданың қолында маңызды күш болды, Омбыдағы 1918 жылдың 18 қарашасындағы төңкерістен кейін, А.В. Колчак құрған Уақытша Бүкілресейлік үкіметі Алаш Орданы тарату туралы шешім қабылдады. Бірақ, Ж. Досмұхамедов бұл шешімге бағынбай, өзіне тапсырған Алаш Орданы жойылудан сақтады. Өлкедегі күрделі саяси және экономикалық жағдайды ескеріп, ол бұл тығырықтан шығуға талпынды, бір жағынан, мүмкін болғанша антибольшевиктік күштермен келіссөздер жасады, екінші жағынан уақытша кеңес үкіметін мойындады, бұлай істеудегі негізгі идеясы ұлттық автономияны құру болды [6, 63 б].

Б. Анненковтің қазақтары 1918 жылы Солтүстік Жетісудағы Лепсі уезінің Подгорное ауылында 250 адамды өлтірген. Мұның барлығы Қазақстан шаруаларының ақгвардияшыларға қарсы ұйымдастырылған партизан соғысының шығуына себеп болды [5].

1919 жылы жаздың соңында Орал фронтының бір бөлігі қазақ территориясына жылжыды. Орал казак әскерінің басшылары, өз әскерінің қажеттіліктерін қазақ ауылдары есебінен өтеуге тырысты. Халықты казактардың озбырлығынан қорғау үшін алаш әскерлері шықты. Осы кезде Жанбейітте казактарға қарсы көтеріліс болып, қарсы шыққан жігіттер казактардың қоршауында қалып, қырғынға ұшырады. Осыдан кейін алашордашылар 1919 жылы 27 желтоқсанда казактарға ашық қарсы шықты. Казактар қазақ жерінен қуылып тасталды [3, 62 б].

Алаш қайраткерлері ұлттық автономия жолында басын бәйгеге тіккен, өмір мен өлімнің ортасында жүріп, Антантаға сүйенген қуатты ақгвардияшылармен және большевиктермен келісімдер жасай отырып, қазақ даласын қырғыннан аман алып қалған қызметімен ерекшеленеді. Бірақ, соғыстың аты — соғыс, құрбансыз болмайды. Тәуелсіздік жолында мерт болған Қазы, Отыншы және т.б. еңбегі ұлттық патриотизмнің өшпес рухы. Жаханша Досмұхамедов қазақ әскерін большевиктер мен ақгвардияшылардың соғысына араластырмай, Алаш Орданы Колчак үкіметі таратса да, оған бағынбай, қазақ автономиясының өмір сүруіне сүбелі еңбек еткені үшін, оның қазақ мемлекеттігі алдындағы еңбегінің орны айрықша. «Әскерді милиция ретінде құру — Алаш қайраткерлерінің озық идеясы» деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Алаш қозғалысы/ Құжаттар мен материалдар жинағы. - Алматы, Алаш, Т. 2, 2005, 496 б.
2. Жұртбай Т. Ұлт тұтастығының ұйытқылары немесе Әлихан Бөкейханов және біртұтас Алаш идеясы// Ақиқат, 2012, №6, 53-57 б.
3. Тасболатов А., Аманжолов К. Военная история Казахстана: Очерки. – Алматы: Рауан, 1998, 178 б.
4. Алаш әскерінің құрылуы мен қызметі жайында <http://i-news.kz>
5. «1917 жылы Ресейдегі Қазан революциясы және Қазақстанда кеңестік биліктің орнауы». usoz.kz
6. «Асыл тұлға»: (Жанша-Жаханша Досмұхамедұлы туралы). - Алматы: «Жауһар» баспасы, 2012, 360 б.
7. Тұрсын Жұртбай. «Ұраным – Алаш!...» (жалғасы) <http://old.abai.kz/>
8. Нүрпейісов, К. Алаш һәм Алашорда. - А., 1995.
9. Алаш Азаматы (Алаш қайраткері Райымжан Мәрсеков хақында) <http://alash-orda.kz>
10. Беркут Алаш Орды. - Алматы, Фонд Алтынбек Сәрсекбайұлы, 2008. - 180 с.

АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ ӘСКЕР ҚҰРУДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Нариман Н.Ш.

Ғылыми жетекшісі: PhD доктор Қоскеева Ә.М.

С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ

Koskeeva@mail.ru

Астана қ.

1917 жылы белең алған саяси өзгерістер Алаш қозғалысына жаңа мүмкіндіктер мен жауапты міндеттер жүктеді. Қазақ халқының тағдырына өздерін жауапты санаған Алаш қайраткерлері 1905 жылдан бері қарай қозғалып келе жатқан автономия мәселесін күн тәртібіне қойды. Ал автономияның басты негізі - ұлттық әскер екендігі анық.

Алаш әскерін құру мәселесі Ақпан төңкерісінен кейінгі жиындарда жиі көтеріліп тұрды. Мәселен, 1917 жылы 21-26 шілдеде өткен бірінші жалпы қазақ съезі. Съез бағдарламасына: «Осы күнгі дайын әскер орнына халық милициясы құрылсын» деген тармақ енгізілді [1, 406 б.].

Тіпті, осы съезде қолға алынған Алаш партиясы бағдарламасының жобасындағы VI тармағында: «Ел қорғау үшін әскер осы күнгі түрде ұсталмауы. Әскерлік жасына жеткен жастар жерінде үйретіліп, жерінде қызмет ету: әскер табына бөлгенде туысқан табына қарай бөлу. Әскерлік міндетін қазақ атты милиция түрінде атқаруы» [2, 44 б.] деп әскер мәселесіне тоқталып өтеді. Алайда, бірінші жалпы қазақ съезінде қозғалған милиция мәселесі нәтиже бермеді.

Ұлттық әскер құру ісінде ілгерілік танытқан Семей өңіріндегі жағдай жөнінде «Сарыарқа» газетінде жарияланған «Милиция жасау мәселесі» мақаласында былай сипаттайды: «Бұл Орынбордағы жалпы қазақ съезінде қаралып шешілетін мәселе. Әзірге тыныштықты сақтап, талаудан аман болу үшін ғана волосной, уездной, обласной милиция түрінде жасала бермек. Қарқаралыда 100, Баян Ауылда 100, Зайсанда 400, Алаш шаһарында 160 бақылаушы дайындалып жатыр. Делегатское собрание мен обласной комиссариат жөн көріп, мылтық әперіп, үйретуші табуға ризалығын берді.

Әр уезд, әр волос милиция жасау үшін күздігүні обласной кеңес бекіткен қаулыны орындауға кірісе беруі жөн. Кісі болса жалдап, болмаса ықтиярымен кірушілерді жазып, әр ел, әр ауылдай тиісті ақшаны жинай беруі керек» [3, 55 б.].

«Сарыарқа» газетінің №24 санында: «Семей облысында ешкім солдаттан, я басқадан зорлық көрген жоқ. Осы зорлықты, қоршылықты көргендей боламыз ба деп күн бұрын қазақ комитеттері һәм обласной съез қам қылды. Зайсан уезі басы 100 милиция сайламақ болды. Басқа дуандар ауылнай басы бір-бір бақылаушының, қаражатын көтермек.

Осы кезде Семейде 160 қазақ жігітін (милицияларын) үйретуге бір офицер алынды. Обласной комиссариат мылтық бермек. Әр уезде осындай милиция сайлап, оларға да үйретуге офицер алынбақ һәм мылтықты комиссариат тауып беруге уағда қылды» - делінген [3, 55 б.]. Яғни, ұлттық әскер құру ісінде 1917 жылы жергілікті өңірлердегі қазақ комитеттерінің ықпалымен біршама талпыныстар жасалды.

«Қазақ» газетінің 1917 жылы қарашаның 14 санында жарияланған үндеуде «Өзімізді өзіміз қорғау үшін, бізге жалпықазақ милициясын құру керек... Егер өзімізді-өзіміз қорғай алмасақ, бүлікшілдік зорайып, қиыншылық айналғанда, қазақ халқы құрбан болады...» - делінген. Осы мақалада 5 желтоқсанда Орынбор қаласын да Екінші жалпықазақ съезін шақыру жөнінде үндеу жарияланып, барша аймақтардағы абыройлы азаматтарға сауын айтылады [4, 146-147 бб.].

Сондай-ақ, «Сарыарқа» газетінің қараша айындағы жарияланған санында: «Біз жұмыстың аса керектігі һәм шұғылдығына қарап, жалпы қазақ съезін жасамақ болдық. Құрметті ақсақалдар, көзі ашық оқығандар, 5-ші декабрьге қарсы Орынборға келе көріңдер, бас қорғаудың қамы - милиция жасауды кеңесеміз... Біздің съез болатын кезде жалпы қазақ атауының әскерлерінің съезі болды. Сонда біздің де сөйлесуіміз керек» [3, 56-б.]